

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

KAYA İMRAG*

Z

Şapka İnkılabı, birçok çalışmaya konu olmuş, ancak iktisadi açıdan ihmal edilmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada zengin iktisadi veriler ışığında inkılabın sosyo-ekonomik yönleri ele alınacaktır. Şapka ihtiyacı büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılandı. Şapka en çok İtalya ve Fransa'dan ithal edildi. 1923-1933 Dış Ticaret İstatistikleri fes ithalatının yerine geçen şapkanın toplam ithalat içindeki payının birkaç yıl içinde çok düşük bir seviyeye indiğini göstermektedir. Üstelik yerli üretim, şapka temininde, giderek ithalatın yerini aldığı görülmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Gümrük Tarife Kanunu'nun şapka ithalatına etkileri ise sınırlı oldu. Şapka devlete ciddi anlamda bir yük getirmedir. Hayat pahalılığı endeksi, memur maaşları ve şapka fiyatları verileri asıl yükü halkın çektiğini göstermektedir. Hkmet bu durumu dikkate alarak memurlara bir yıl sonra geri ödenmesi şartıyla şapka avansı vermiştir. Dönemin ekonomik koşulları halka böyle bir denek çıkarılmasına olanak vermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İnkılap, Şapka, Şapka İthalatı, Yerli retim.

* Y. Lisans Ğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE,
imragkaya@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1376-0159

**THE SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE HAT
REVOLUTION: THE HAT IMPORT, LOCAL PRODUCTION
AND THEIR IMPACTS ON PEOPLE**

ABSTRACT

The Hat Revolution has been the subject of many studies, but it has been neglected from an economic point of view. From this point of view, in this study, the socio-economic aspects of the revolution will be discussed in the light of rich economic data. The demand for hats was considerably supplied by import. The hats were mostly imported from Italy and France. The Foreign Trade Statistics indicate that the share of hats which replaced fez imports, in total imports, decreased to a very low level in a few years. Rather, it was observed that the local production replaced import in the supply of hats gradually. The impacts of the Great Depression of 1929 and The Customs Tariff Law on the hat imports were limited. The hat did not impose a serious burden on the economy of the state. But, in fact, cost of living index, civil servant salaries and hat prices data show that the public bore the main burden. Taking this situation into account, the government gave the civil servants an advance on hats on condition that they be paid back one year later. The economic conditions of the period did not allow such an appropriation to be issued to the public.

Keywords: Atatürk, Hat, Hat Import, Local Production, Revolution.

GİRİŞ

Şapka İnkılabının sosyo-ekonomik yönlerini ele alan bu çalışma dört temel argüman ortaya koymaktadır. Birincisi, bir iktisadi meta olarak şapkanın, oluşan ani talep nedeniyle, büyük ölçüde ithalat yoluyla temin edildiği şeklindedir. *Dış Ticaret İstatistikleri*'nin on yıllık şapka ithalatı verileri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine bu veriler ışığında şapka modelleri, kumaşları, ithalat maliyetleri ve en çok hangi ülkelerden temin edildiğini incelenmektedir. Şapkaların piyasaya nasıl yansıdığı konusunda gazeteler en iyi kaynağı oluşturmaktadır.

İkincisi, yerli üretimin, birkaç yıl içinde ithalatın yerini alarak, şapka tedarikinde esas unsur hâline geldiği yönündedir. Bunda günümüzdeki gibi tüketim alışkanlıkları olmayan bir toplumda, şapka veya giysilerin uzun yıllar giyilebilmesinin de etkisi vardır. Ancak, şapka ithalatındaki büyük düşüşlerin asıl sebebi yerli üretim kapasitesinin genişlemesidir. Nitekim fes ithalatının yıllık 160 bin kilonun üzerinde seyrettiğini gösteren istatistikler, sadece tüketim alışkanlıklarına odaklanıldığı takdirde yanlış değerlendirmelere yol açacağını göstermektedir. Elbette ki şapka üretim kapasitesi hakkında ithalat sayılarıyla aynı kesinlikte verilere ulaşmak söz konusu değildir. Ancak Şapka üretimi yapan 242 tane işletme olduğunu gösteren *1927 Sanayi Sayımı* istatistikleri çok önemli bir kaynaktır. Gazetelerde yer alan çok sayıda haber de yerli üretimin boyutları hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Üçüncü temel argüman, şapka ithalatının devlete ciddi bir yük getirmediğidir. Şapka büyük ölçüde ithalat yoluyla temin edilmesine rağmen genel ithalat içindeki payının düşük olması bu argümanın doğruluğuna işaret etmektedir. Hatta yıllara göre fes ve şapka ithalatı karşılaştırıldığında 1925 yılı hariç diğer yıllarda, şapka fesin yerini aldığından, yeni bir ithalat yükünün söz konusu olmadığı görülmektedir. Sadece isimler değişmiştir. Fes ithal etmekten vazgeçilerek yerine, toplamda yıllık aynı maliyete denk gelen şapka ithal edilmeye başlanmıştır. Üstelik şapka ithalatının yıllar içinde azalması ve “önemsiz” denecek bir seviyeye düşmesi de göz önüne alınırsa, ülkeyi bir ithal kalemden kurtardığı için inkılabın ekonomik anlamda olumlu bir sonuç yarattığı anlaşılacaktır.

Dördüncü temel argüman ise, şapkanın halka mali bir yük getirdiği yönündedir. Hayat pahalılığı endeksi, memur ve müstahdem maaşları ve şapka fiyatları verilerinden yararlanılarak halkın alım gücünü ortaya koyan bu

çalışmada, şapkanın halka ne derecede mali yük getirdiği görülecektir. Ülkenin, tüm kaynaklarını seferber ettiği on yıllık savaşlardan yeni çıktığı göz önünde bulundurularak bu veriler değerlendirilecektir. Ayrıca hükûmetin halkın ekonomik durumunu ne derecede dikkate aldığı incelecek, şapka avansını geri ödeyemeyen bazı memurların şapka borçlarının affedildiğine dair örnekler ele alınacaktır.

I. Şapka İnkılabına Genel Bir Bakış

Türkiye'nin modernleşme tarihi içerisinde, Atatürk inkılaplarının yerini saptayarak başlamakta fayda vardır. III. Selim döneminde, Avrupa'daki askeri ve teknik gelişmelerden yararlanma düşüncesi, savaş meydanlarındaki yenilgilerden kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla bir zorunluluktan doğan modernleşme hareketi, her şeyden önce devletin ihtiyaçlarına cevap verme amacıyla yapılmaktaydı. Burada dış baskı değil, şartların zorlaması söz konusuydu ve bu kararı Osmanlı devlet adamları almıştı. Modernleşmenin kapsamı, II. Mahmud döneminde, giderek siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanları da içine aldı. Bu noktada, Türk modernleşmesinin tipik bir özelliğinden söz etmek gerekir. Modernleşmenin sosyal ve kültürel alanı içine alması, toplumun değil, devlet adamlarının, tepeden inme bir yöntemle yaptığı bir tercihti. Bu, Tanzimat döneminde de devam etti. Ancak hukukta, eğitimde, düşüncede ve gündelik hayatta eski ile yeninin yan yana yaşamaya başladığı toplumda, Doğu-Batı ayrımı da giderek kendini göstermeye başladı¹.

Toplumda oluşan ikiliğin nasıl aşılacağı ve Batılılaşma sorunu, aydınların zihinlerini meşgul eden bir konu hâline geldi ve canlılığını daima korudu². Öyle ki, zorunlu bir tercih olarak doğan modernleşmenin yöntemi, sınırları ve beraberinde getirdiği tartışmalar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras olarak kaldı. Dolayısıyla, Cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinden bir kopuşu değil, tam tersine bir sürekliliği temsil etmektedir. Konumuz açısından, bu sürekliliği, kılık kıyafet düzenlemeleri ve özellikle başlık meselesi bağlamında ele alarak göstermeye çalışacağız.

¹ Ahmet Mithat Efendi'nin Tanzimat Dönemi'nde *Felâhî Bey ile Rakım Efendi* adlı romanı kişiler ve Cumhuriyet Dönemi'nde Peyami Safa'nın yazdığı *Fatih ve Harbiye* başlıklı romanı da semtler bazında Doğu-Batı ayrımını ve Batılılaşma sorununu konu edinen eserlerin en sembolik olanlarıdır.

² Berna Moran'a göre Tanzimat döneminde ilk örnekleri verilen Türk romanının 1950 yılına kadarki ana sorunsalı Batılılaşma hareketidir. Bk. Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.24.

II. Mahmud döneminde yeniçerilerin tasfiyesinden sonra kurulan orduya ceket ve pantolon giydirildikten sonra başlık olarak fes seçilmişti³. 1829'da çıkarılan bir irade, memur kıyafetlerini ayrıntılarıyla belirtirken, genel olarak cübbe ve sarık giyme izni yalnızca ulemaya verildi. Fes sivillere de zorunlu kılındı, cübbe ve terliğin yerine de redingotlar, pelerinler, pantolonlar ve siyah derili potinler geçti⁴. Böylece fes adeta kamusal alanda Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki farkı ortadan kaldırıyordu⁵.

Fesi başlara giydirmek ne kadar zorsa onu başlardan çıkarttırmak da o kadar güç olacaktı. Çünkü fes dini bir hüviyet kazanmış, Müslümanlığın simgesi hâline gelmişti. 1903 yılında II. Abdülhamid devrinde askerlere kalpak giydirilmek istendiğinde, ulema sınıfı kalpak giyilmesine itiraz etti⁶. Ancak 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine Avusturya malı fesler boykot edildiğinden kalpak giyme modası yayılmıştı⁷. II. Meşrutiyet öncesinde askeri kamuflajda toprak rengi benimsendi, ancak dirençle karşılaşıldığından fesin rengi değiştirilemedi. Daha sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle enseyi güneşten koruyan Enveriye ve aynı zamanda kabalak olarak adlandırılan bir başlık seçildi⁸. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa, görevinden ayrıldıktan sonra askeri bir başlık olan kalpağı sivil kıyafetiyle giymeye devam edince kısa sürede taklit edildi ve kalpak giymek "moda" hâline geldi⁹.

Görüldüğü gibi, kılık kıyafet ve başlık konusunda değişiklikler Cumhuriyet öncesine uzanmaktadır. Bununla birlikte, fes kabul edilirken yapılan "taklitçilik", "gavurluk" ve dine ve imana tasallut edildiği suçlamaları, fes kaldırıldıktan sonra da yapılmış¹⁰, bu tepki Cumhuriyet inkılaplarına da gösterilmiştir. Osmanlı döneminde, 1908 fes boykotunda ve sonraki yıllarda Millî Mücadele döneminde kalpağa teveccüh gösterilmesi ve orduda

³ Mehmet Ö. Alkan, "Fes İnkılabından Şapka Devrimine: Fes-Kalpak-Kabalak", *Atlas Tarih*, S 45, 2017, s.118.

⁴ Selami Kılıç, "Şapka Meselesi Ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 4, S 16, Ankara 1995, s.500.

⁵ Alkan, a.g.m., s.119.

⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Atatürk'ün Kastamonu Seyahati ve Şapka İnkılabı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, Kastamonu Valiliği Yayınları*, Kastamonu 2001, s.13.

⁷ A.y.

⁸ Alkan, a.g.m., s.123.

⁹ A.y.

¹⁰ A.g.m., s.117.

kabalakın benimsenmesi, fesin iktidarını yıkamasa da fes ile birlikte başka başlıkların da yoğun olarak kullanılmasına olanak tanıdı.

Bu tarihsel arka planın farkında olarak 23 Ağustos 1925'te Kastamonu ve İnebolu gezilerine çıkan Mustafa Kemal Paşa, 27 Ağustos'ta İnebolu Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada kendisini medeni olarak gören Türkiye Cumhuriyeti halkının, fikriyle, zihniyle, aile hayatı ve yaşayış tarzıyla medeni olduğunu ispat etmek ve bunu göstermek zorunda olduğunu ifade etti. Elindeki şapkayı halka göstererek yeni başlığı tanıttı¹¹.

Mustafa Kemal, 30 Ağustos'ta Kastamonu Cumhuriyet Halk Fırkası'nda yaptığı konuşmada devlet memurları ve milletin şapka giyeceğini belirtti. Bir gün sonra Ankara'ya döndü¹². 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'nda tekke ve zaviyelerin kapatılması, ilmiye sınıfı giysileri, salt din görevlilerince ve görevlerine ilişkin yer ve durumlarda giyebilmesi, devlet memurlarına şapkanın zorunlu kılınması yönünde kararname çıkarıldı¹³.

Mustafa Kemal, Ankara'da çok kalmadı ve yurt gezisine çıktı. Kanunun halktaki yansımalarını gözlemlemek ve halkı şapkaya özendirmek için yola koyuldu. 22 Eylül ile 13 Ekim tarihleri arasında Bursa, Balıkesir, Akhisar, Manisa, İzmir, Konya ve Afyon'u ziyaret etti¹⁴.”

Mustafa Kemal, halkın inkılabı benimsemesi için kademeli olarak alıştırılması gerektiğinin farkındaydı. Kastamonu ziyaretinden aylar önce 1925'in Mayıs ayında Donanmada Alman tipli kepler benimsendi. Sonra Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliği ve Kara Kuvvetleri vizyerli kep kullanmaya başladı¹⁵. Kastamonu ziyaretinden Şapka Kanunu'nun çıkarıldığı 25 Kasım'a kadarki süreçte halk yoğun bir propagandayla şapkaya alıştırılmaya çalışıldı.

Bununla birlikte inkıpların hayata geçirilmesine muhalefet edenlere karşı radikal yöntemlere başvurulacaktı. Osmanlı dönemindeki yenilik hareketlerini eksik ve başarıya ulaşması güç gayretler olarak değerlendiren Mustafa Kemal,

¹¹ Mustafa Selim İmece, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975, s.64-65.

¹² İmece, **a.g.e.**, s.83-84.

¹³ **Resmî Gazete**, S 168, 05.09.1925; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.256-257.

¹⁴ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.162-163.

¹⁵ Mehmet Serhat Yılmaz, “Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 13, S 1, s.229.

radikal tedbirlerle hızlı hareket edilmesi gerektiği görüşündeydi¹⁶. İki seçenek vardı, ya medeni dünyanın bir parçası olunacaktı ya da medeniyete kayıtsız kalınacaktı ki, bu zaten yok olmak demektir¹⁷. Öyleyse millet “layık olduğu uygarlık ailesinde” yer edinmeliydi. Bu yolda, gerekirse bazı kurbanlar verileceğini de 27 Ağustos 1925 İnebolu Türk Ocağı’nda dile getirmişti¹⁸.

Mustafa Kemal’in bu sözleri söylediği tarihlerde, hükûmetin bu radikal adımları kabul ettirecek ve buna dair tepkileri sindirecek idari ve hukuki araçlara sahip konumda olduğunu ifade etmek gerekir. 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması’ndan sonra çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu Cumhurbaşkanının onayıyla hükûmete gericiliğe, isyana yol açabilecek ve ülkenin sosyal düzenini ve sükununu, güvenlik ve asayişini bozacak yayınları önleme yetkisi veriyordu¹⁹. Basının kontrol altına alındığı Takrir-i Sükun Dönemi (1925-1929) köklü reformların otoriter rejim sayesinde yapılabildiği bir evreydi²⁰. Şapka Kanunu çıkarıldığında baş gösteren ayaklanmaları sindirecek en önemli araç İstiklal Mahkemeleri o tarihlerde tekrar kurulmuştu ve halen görevdeydi.

Bütün bu veriler, Şapka Kanunu çıkarıldığında hükûmetin ayaklanmaları bastırabilecek güce sahip olduğunu göstermektedir. Neticede 25 Kasım 1925’te kabul edilen Şapka Kanunu üç gün sonra *Resmî Gazete*’de yayımlandı:

Madde 1– Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyyeye ve bilümm müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafı bir itiyadın devamını hükûmet meneder.

Madde 2– İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

¹⁶ Cezmi Eraslan, “Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 2, 2002, s.132.

¹⁷ İmece, **a.g.e.**, s.25-26.

¹⁸ İmece, **a.g.e.**, s.64-65.

¹⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s.318; Mustafa Kemal, “Bunu (fesin kaldırılmasını) Takrir-i Sükun Kanunu yürürlükte olduğu bir zamanda yaptık. Bu kanun olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat bunda, kanunun varlığı işleri kolaylaştırdı denilirse, çok doğrudur.” Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018, s.363.

²⁰ Tanör, **a.g.e.**, s.315.

*Madde 3– İşbu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti taraflarından icra olunur*²¹.

Böylece devlet memurlarının yanı sıra Meclis azaları ve tüm halka şapka giyme zorunluluğu getirildi.

TBMM ve hükümet tarafından icra olunacağı belirtmekle birlikte, aykırı hareket edenlere ne tür cezalar tatbik edileceği kanunda öngörülmemiştir. Şapka dışında herhangi bir başlık giymenin yasaklandığı bu kanun, başı açık dolaşılmasına herhangi bir yasak getirmiyordu. Ancak söz konusu dönemde başı açık dolaşmak alışıldık bir durum değildi. Bu bölümde Şapka Kanunu'na tepkileri ve kanunun nasıl uygulandığına dair muhtelif örnekler incelenecektir. Bu anlamda merkezî hükümetin meseleye yaklaşımını ve bazı yerlerde yerel idarecilerin, merkeze göre farklılık gösteren tutumlarına dair birkaç örnek ele alınacaktır.

Şapkanın kanunlaştırılmasının ertesi günü İstanbul'da polisin yaptığı teftiş gazete haberine şu şekilde yansımıştır: “Polis umumi caddelerde, köprülerin her iki tarafında, tiyatrolarda, sinemalarda, vapur iskelelerinde, şimendüfer istasyonlarında ve tramvay bekleme yerlerinde kontroller yapmakta ve şapka dışındaki tüm başlıkları toplamaktadır²².”

Haberde yapılan teftişler sırasında başlarında fes bulunanların çoğunun Ermeni, Musevi ve Rumların oluşturduğunu, Türklerden ise fesli ve kalpaklılara neredeyse hiç rastlanmadığı yer almıştır. Haberin devamında önceki gün Kadıköy vapurunda “keyfimin kahyası değilsiniz ya çıkarmayacağım” diyen bir Musevi'nin kendisini darp edilmekten kurtaran polisler tarafından kalpağının çıkarıldığı belirtilmektedir²³.

İkdam gazetesinde “Şapka Hakkında” başlıklı haberde İstanbul'da bir gün önceden başlayan şapka denetimlerinin devam ettiğini yazmaktadır. Yasaklanan başlıkların dışında, “şapka taklidi alelacayıp külahlar giyenlere de ihtarda bulunarak başlarından bu gibi acayip münasebetsiz ve şekilsiz başlıkları alınmaktadır²⁴.”

²¹ TBMMZC, Dönem II, İçtima 3, C 19, s.249.; **Resmî Gazete**, S 230, 28.11.1925.

²² **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1927.

²³ **A.y.**

²⁴ “Şapka Hakkında”, **İkdam**, 27 Kasım 1927.

Şapka Kanunu'na muhalefet ederek başka başlık giyenlere kesin bir ceza öngörülmesi Kanunun çıkmasından 14 yıl sonra söz konusu olabildi. Dolayısıyla şapkadan başka bir başlık giymenin “îtiyat” hâline gelmesi ancak 1939 yılında üç aya kadar hapis cezası getirilmesiyle mümkün olmuştur²⁵. Bu tarihten önce kanuna muhalefet edenlere yönelik cezalar ve uygulamalar muhtelifdir. 5 Ekim 1937’de İsmail oğlu Ahmet şapka giymediği için bir gün hapis cezasına çarptırılmıştı, ancak hastalığı nedeniyle cezası affedilmiştir²⁶. Hükûmetin memurlara şapka ve elbise için bir yıl sonra geri ödenmesi şartıyla 50 lira avans vermesi ve bu parayı geri ödeyemeyenlerin borçlarını affetmesi genel tutumunu göstermektedir. Bu konuya tekrar dönülecektir.

Bütün bunlara rağmen şapkanın “gâvurluk” alâmeti olarak görülmesi ve şapka aleyhtarlarının bunu kullanması işleri güçleştiriyordu. Şapkanın halkta nasıl algılandığına dair birkaç örneğe yer vermek bu güçlüğü somutlaştıracaktır. Falih Rıfkı Atay, çocukluk yıllarında evlerine gelen Musevi doktorun şapkasını bıraktığı rafın “kim bilir kaç defa kaynar su ile” yıkandığını ve Müslümanların “Hristiyanın iyisine “mâkul kefer”, kötüsüne “gâvur,” beterine “şapkalı gâvur” dediklerini belirtmektedir²⁷. “Türk-Müslüman toplumunda fes ve şapka o hâli almıştı ki, şapka gavurluğun, Hristiyanlığın işareti hâline gelmişti.” diyen Şevket Süreyya Aydemir ise, böyle bir topluma şapka giydirmenin, onu Hristiyanlaştırmak gibi tahriklere açık hale getieceğini ifade etmiştir²⁸. “Şapka örfte küfür alameti, yani Gayrimüslimleri Müslümanlardan ayıran baş kisvesidir²⁹.” diyen İskilipli Atıf Efendi, “Şeriatte alameti küfür addolunan şeyleri helal saymak veya hürmetini önemsemeyenlerin küfrü süphesizdir. Bir küfür simgesini helal saymak da bu kabildendir³⁰.” diyerek şapka giymenin küfür olduğunu öne sürmüştü.

Hükûmet bu algıyı kırmak için Diyanet İşleri Başkanlığından yararlanmaya çalıştı. Henüz 1 Temmuz 1925’te gazetelere İslamiyete özgü bir kıyafetin bulunmadığı, her ferдин istediği kıyafet ve başlığı giyebileceği demecini veren

²⁵ Mete Tunçay, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s.151.

²⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.2./79.83.19.

²⁷ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2020, s.519-520.

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s.222.

²⁹ İskilipli Atıf Efendi, *Frenk Mukallidiği ve Şapka*, Matbaa-ı Kader, İstanbul 1340, s.22.

³⁰ *A.g.e.*, s.23.

Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekçi) 2 Kasım 1925'te şapka giymekte dini ve vicdani bir mahsur bulunmadığını kamuoyuna açıklamıştı. Basın aracılığıyla veya teşkilata tamim yoluyla aynı konu türlü vesilelerle kamuoyuna bildirdi³¹. Şapkayla secdeye varmak güç olduğundan şapka ile nasıl namaz kılınacağı sorunu vardı. Bir başka sorun ise namazın başı açık bir şekilde kılınıp kılınmayacağıydı. Diyanet İşleri Başkanı tüm illerdeki müftülere gönderdiği genelge ile Müslümanların namazlarını şapkayla ya da şapkasız kılabileceklerini beyan etti³². Bu arada kesketle namaz kılınabilmesi mümkündü. Yine de, Anadolu'da bazı yerlerde şapkanın dine aykırı olduğu gerekçesiyle ayaklanmalar çıktı.

Ankara İstiklal Mahkemesi 23 Kasım-29 Aralık tarihleri arasında Kayseri, Sivas, Tokat, Erzurum, Rize ve Giresun'da yargılamalarda bulundu. Mahkeme yargılamaların bir kısmını Ankara'da görülmek üzere ertelerken, diğer yargılamaları ayaklanmaların çıktığı yerlerde yaptı. İdam, hapis ve sürgün cezalarından oluşan çeşitli cezaları veren Mahkeme, söz konusu ayaklanmaları sönlendirecek bir etki yaptı. Ergun Aybars'a göre bu cezalar şapka giyilmediği için değil, ayaklanma çıkarıldığı için verilmiştir³³. Neticede ayaklanmaların genel özelliklerine bakıldığında tek bir merkezden organize edilmiş, ülke genelinde geniş halk kitlelerinin katıldığı ayaklanmalar olmadığı görülecektir. Her ne kadar birbirlerinden cesaret aldıklarını düşünmek mümkünse de, bölgesel nitelikte olan ayaklanmaların siyasal bir bütünlükten yoksun olduğuna şüphe yoktur. Hükûmetin bunların üstesinden gelecek siyasi, hukuki ve askeri gücü vardı. İnkılapların hayata geçirilmesi için son derece kararlı olan hükûmet gerektiğinde bu gücü kullanmaktan geri durmamış ve İstiklal Mahkemesi, olayların çıktığı yerlerde durumu kontrol altına almıştı.

Şapka Kanunu'na karşı "pasif" muhalefet örnekleri de mevcuttur. Bu muhalefet şapkaya dini bir anlam yükleyen çevrelerden gelmektedir. *Karagöz* gazetesinde "Kabak Tadı Verdi!" başlıklı yazıda "İzmir'de birkaç cahil

³¹ Fahri Sakal, "Şapka İnkılabının Sosyal ve Ekonomik Yönü Destekler ve Köstekler", **The Turkish Studies The International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume II/4, Fall 2007, s.1213.

³² Burcu Özcan, **Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılabı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.56.

³³ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975, s.328; Ayaklanmalar ve İstiklal Mahkemesi kararları için Mete Tunçay ve Ergun Aybars'ın kaynakçada yer verilen eserlerine bakınız.

adamcağız, şapka giymemek için evlerinden çıkmıyorlarmış, kim bilir belki başka yerlerde de böyle biçareler vardır.” şeklinde yakınılıyordu³⁴. Yakup Kadri'nin *Panorama* eserinde yer alan, Şapka Kanunu yüzünden evine kapanan Hacı Emin Efendi karakteri³⁵ benzer örneklerin olduğunu göstermektedir. Karakterin “dindar” bir kimse olması, bu çevrelerde şapkanın nasıl algılandığını göstermektedir.

Hükûmetin ayaklanmalar dışındaki genel tutumu halkın şapkayı benimsemesini sağlamaya çalışmaktı. Ancak bazı yerel idarecilerin keyfi uygulamaları merkezî hükûmetten farklı tutumlar olduğunu göstermektedir. Fahri Sakal'ın çalışmasında³⁶ 31 Mart 1936'da Dâhiliye Vekâletine gönderilen bir yazıya yer verilmektedir. Aslanapa Nahiye Müdürü ile karakol komutanı olan bir onbaşı köyleri teftişe çıktıkları sırada uğradıkları Terziler Köyü'nde Nahiye Müdürü, başında “boncukla işlenmiş terlik” bulunan İsmail adındaki gencin başındaki terliği zorla alıp yırtarak yere atmıştır. Olaya gencin arkadaşları ve köylüler de karışmış, Vali ve merkez bölük komutanı “kuvvetli bir müfreze ve otomobil ile vaka yerine” intikal etmişlerdir. Tutuklamalar olmuştur. Mesele uzundur, ancak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya “vakanın hakiki müsebbibi”nin Nahiye Müdürü ve “onun her haysiyetli adamı isyana sevk edecek olan akılsızca ve hakaret-amiz hareketi” olduğunu ve derhal tahkikat yapılarak mahkemeye verilmesi emrini vermiştir. “Halka ve memurlara karşı böyle hareket etmiş olan bir idare isyanı eliyle hazırlar.” diyen Kaya, hükûmetin tutumunu ortaya koymaktadır.

Bu dönemde istismarcıların halkı dolandırdıkları görülmektedir. “Şapka müfettişi” olduğunu iddia eden Gümüşhaneli Süleyman oğlu Ahmet isimli bir şahıs, Çorum ve Sungurlu köylerinde halktan çeşitli adlar altında “ceza-yı nakdi” aldığı, sonra kendisine katılan bazı kişilerle birlikte hükûmet icraatlarını köylerde halka kötüler mahiyette konuşmalar yaptığı gerekçesiyle İstiklal Mahkemesine verilmişti³⁷. Bazı aydın ve gazeteciler şapka aleyhinde halk arasında dedikodular yaymıştır. *Nazikter* gazetesi sahibi Yusuf Niyazi, Çorum dolaylarında halk arasında iğtişaşa sebep olacak söz ve faaliyetleri yüzünden adli takibata uğramıştı³⁸.

³⁴ “Kabak Tadı Verdi”, *Karagöz*, 5 Aralık 1925.

³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.155.

³⁶ Sakal, a.g.m., s.1316-1317.

³⁷ Sakal, a.g.m., s.1312.

³⁸ A.y.

II. Şapkanın Tedariki: Yerli Üretim ve İthalat

Türkiye’de 1912-1922 yılları arasında on sene boyunca süren savaşların mirası sosyal, ekonomik ve demografik yönden ağır kayıplar oldu. Bu dönemde Müslüman nüfusun çatışmalar sonucunda veya başka nedenlerle verdiği kayıpların iki milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir³⁹. “Tehcir ve mübadele sonucunda toplam nüfus içindeki oranları önemli oranda azalan Gayrimüslimler, “Anadolu tarımının iç ve dış pazarlara yönelmesinde önemli payı olan çiftçilerin, kırsal alanlarla liman şehirleri ve Avrupa ticaret merkezleri arasındaki bağlantıları kurmuş olan tüccar ve tefecilerin, zanaatkarların” büyük bir bölümünü oluşturuyorlardı. Savaşlarla geçen bu dönemde “araç ve gereçlerde, çift hayvanları ve bitki örtüsünde oluşan tahribat, tarım sanayi ve madencilikte olumsuz sonuçlara yol açmıştı⁴⁰.”

Kayıplar sadece bununla sınırlı değildi. Son derece kötü olan sağlık koşulları, 30 yaşın altına düşen yaşam ortalaması ve kimi hekimlere göre %90’a ulaşan çocuk ölümleri, artan yoksulluk, fuhuş ve intihar⁴¹ gibi ciddi problemler vardı. Cumhuriyet böyle bir ortamda doğmuştu. Bu bakımdan pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Lozan’dan sonra siyasi ve iktisadi bağımsızlığını elde eden Türkiye, ulus devlet inşasına girişti. “Hilafet ve saltanat gibi eski kurumlara son verildiği, Doğu kültür normlarının terk edilip Batı medeniyetine geçildiği ortamda Türkiye inkılapları ve toplumsal travmayı birlikte yaşayacaktı⁴².” Bu genel tabloda Şapka İnkılabının yerini tespit etmek sadece siyasal değil, toplumsal ve ekonomik manzarayı da netleştirmek açısından önem kazanmaktadır. Şapkanın maliyetini ve nasıl temin edildiğini ortaya koymakla inkılabın önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Şapka, ülkede yalnızca Gayrimüslimler ve yabancılar tarafından giyilebiliyordu. Osmanlı döneminde şapka giydikleri tespit edilen Müslümanlar hakkında soruşturma başlatıldığı ve bunların şapka giymesine mani olduğuna dair devlet arşivlerinde pek çok belge⁴³ mevcuttur. Burada

³⁹ Şevket Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.174.

⁴⁰ **A.g.e.**, s.173-174.

⁴¹ Zafer Toprak, **Türkiye’de Yeni Hayat İnkılabı ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s.13-14.

⁴² **A.g.e.**, s.14.

⁴³ Bunlardan bazıları **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, DH. MKT. 1648.134; **BOA**, DH. MKT. 120.11; **BOA**, BEO. 3510.263239.

Osmanlı döneminde Müslümanlara yönelik şapka yasağının Cumhuriyet döneminde de uygulandığına dair iki örneğe yer verilecektir. İlki, Hayreddin Bey isminde bir Müslümanın başındaki şapkası ile İstanbul'da gezerken zâbıta tarafından tutuklanması hadisesidir. Abdullah Cevdet, 1924 yılında *İçtihad*'da yayımlanan “Fes ve Şapka” adlı makalesinde bu tutuklamaya tepki gösterir. İsteyenin istediği başlığı giymekte hür olduğunu yazan Abdullah Cevdet, fesin bir Yunan başlığı olduğunu, dinî veya millî bir anlamı olmadığını yazar⁴⁴. İkincisi, Mustafa Kemal'i Kastamonu'dan döndüğünde şapka giyerek karşılayanlar arasında bulunan İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey'in, daha önce, mahkemeye şapka giyerek geldiği için *Vakit* muhabirini huzurundan kovması ve hapsedirmeye kalkışması hadisesidir⁴⁵.

1923 ve 1924 yıllarının dış ticaret istatistiklerine bakıldığında Türkiye'nin ortalama şapka ithalatının yıllık 38 bin adet olduğu görülmektedir. Türkiye'de sadece Gayrimüslimlerin ve yabancıların şapka giydiğini göz önüne alarak bu rakamlara bir anlam yüklemek mümkündür. Yine Türkiye'de kısıtlı da olsa şapka üretimi yapıldığını söylenebilir. Ancak şapka giyileceği ilan edildikten sonra şapka üretim kapasitesi genişlemiştir. Dolayısıyla başlangıçta ithalatın cevap verdiği şapka ihtiyacını karşılamada yerli üretim zamanla esas unsur hâline gelmiştir. Nitekim şapka ithalatında görülen büyük düşüşler, bunun birkaç yıl içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Tablo 1 ve Tablo 8'de görüldüğü üzere, 1925'de 829 bin adet olan şapka ithalatı 1931 sonrasında 140 binin altına düşmüştür. Bu durum, Türkiye'deki nüfus artışıyla ters orantılıdır. Zira 1927 yılında 13 milyon 648 binin üzerinde olan nüfus, sekiz yılda %18,4'lük artışla 16 milyon 158 binin üzerine çıkmıştır⁴⁶.

Şapka üretimine yönelik ilk girişimi yapan azınlıklar şapka imalatına önce küçük atölyelerde geçeden, kumaştan ve hasırdan fotr şapkalar yaparak başlamışlardır⁴⁷. *Cumhuriyet* gazetesi 2 Eylül'de şapkacıların (çoğu Rum, üçü Yahudi ve İngiliz; aralarında hiç Ermeni ve Türk yok) Emanete (Belediyeye) gelerek numunelerini ve faturalarını getirdikleri haberini yapıyordu⁴⁸. *Karagöz* gazetesi'ndeki “Ar Değil, Kar yılı” başlıklı yazıda ise Musevilerin en çok İtalya'dan sipariş vererek ne kadar eski şapka varsa İstanbul'a

⁴⁴ Kılıç, a.g.m., s.532.

⁴⁵ Atay, a.g.e., s.535.

⁴⁶ **Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935**, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937, s.3.

⁴⁷ Özcan, a.g.t., 51.

⁴⁸ Tunçay, a.g.e., s.150'deki 35 nolu dipnota bakınız.

gönderilmesini söylediklerini, şapkalar gelince boyayıp içlerine atlas döşeyerek “kendilerine bir kağıda mal olan bu eski şapakları 5'er liraya” satacakları öne sürüyordu. Devamında yerli esnaf “hala mısır haşlayıp satmağa, nohut kavurup leblebi yapmağa çalışsın!” şeklinde yakınıyordu⁴⁹. Bu ifadelerden şapka imalatı ve ithalatına yönelik ilk girişimlerin ve ticari bağlantıların eskiden beri güçlü olan azınlıklar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şapka gündeme geldiğinde en önemli adımlardan biri İzmir'deki Karamürsel Fabrikası'nın şapka yapmaya başlaması olmuştur. Ayrıca İzmir'de şapka yapım yeri kurularak gerekli alet ve malzemenin alınması için İtalya ve Avusturya ile Ticaret Bakanlığı aracılığıyla iletişime geçildi⁵⁰. *Cumhuriyet*'in haberinde Ticaret Vekaletinin fötr şapka ve kasket imali ihzaratına devam etmekte olduğunu Hereke ve Feshane fabrikalarının fes kalıplarının cüzi bir tadilatla bu işte kullanılabileceğini yazıyordu⁵¹. Diğer yandan terziler de şapka yapımına girişti. Atatürk'ün Kastamonu ziyareti sırasında Kastamonu Valisi Kıbrıslı Fatın Bey ile Kastamonu Milletvekili Ali Rıza ve Mehmet Beyler ve bir kısım aydın Kastamonulular alelacele terzilere beyaz renk kumaştan şapkaya benzeyen serpuşlar yaptırmışlar ve başlarına giymişlerdi⁵². Erzurum'da halkı şapkaya alıştırmak için yürüyüş yaptırılan Muallim Mektebi öğrencilerine giydirilen şapakların bir kısmını terziler dikmiş, bir kısmı ise Ermeni ve Ruslardan kalan şapkalar toplanarak temin edilmişti⁵³.

Karagöz gazetesindeki bir yazıda Bursa arakiyecilerinin “memlekette şapka giyilmeye başlandığını görür görmez, onlar da arakiyeleri siyaha, kurşuniye boyayıp şapka yapmaya” başlamalarından ve ucuz fiyatla⁵⁴ piyasaya sürmelerinden takdirle bahsediliyordu. Bursa Sanayi Mektebi öğrencileri de şapka kalıplarını hazırlamışlardı. “Her renkte ve biçimde imal edilen şapkalar 250 ve 150 kuruşa satılıyor, her gün imal edilen 500–600 kadar şapka hemen alıcı buluyordu⁵⁵.”

⁴⁹ “Ar Değil Kar Yılı”, *Karagöz*, 26 Eylül 1925.

⁵⁰ Aybars, *a.g.e.*, 113.

⁵¹ Tunçay, *a.g.e.*, s.150'deki 35 nolu dipnota bakınız.

⁵² İmece, *a.g.e.*, s.20.

⁵³ Didem Akdoğan, *İstiklal Mahkemeleri ve Şapka İnkılâbının Erzurum'daki Yansımaları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s.60.

⁵⁴ “Aferin Bursa Arakiyecilerine”, *Karagöz*, 16 Eylül 1925.

⁵⁵ Özcan, *a.g.t.*, s.53.

Türkiye'deki şapka üretim kapasitesinin giderek arttığını gösteren en önemli kaynak 1927 *Sanayi Sayımı*'dır. Buna göre, Türkiye'de şapka üretimi yapan 242 tane şapka işletmesi vardır. Toplamda 1011 kişinin çalıştığı bu işletmelerden 230 tanesi motorsuz işletme iken, 12 tanesi motorlu işletmelerdir. Bu işletmeler, çalışan kişi sayısına göre şöyle sınıflandırılmıştır: Bir kişi veya bir kişi ve aile fertlerinin çalıştığı işletme sayısı 87; 2-3 kapasiteli olan işletmelerin sayısı 70; 4-5 kapasiteli olanların sayısı 35; 6 ve üzeri kişi çalıştıran işletme sayısı ise 50'dir⁵⁶. İşletmelerin büyüklüklerini net bir şekilde ortaya koyan istatistiklerde, üretim kapasitesine dair verilere yer verilmemiştir. Bütün bu veriler göstermektedir ki, şapkanın ve kasketin Karamürsel Fabrikası, atölyeler ve terziler eliyle yapılması, üretimin kapasitesinin artmıştır. 1925 yılının gazeteleri Avrupalı şapka imalatçılarının gemiler dolusu fötr, panama, kasketle -ne varsa- İstanbul'a koşturduklarını yazmaktadır. İtalyan Borselino Kardeşler limanda duran şapka yüklü gemiyi hemen gümrükten geçirip büyük bir kâr sağladılar⁵⁷. Şapka ve kasket stokları hızla tükenirken bazı tüccarların en kötü şapkaları göndermesiyle ortam kısa sürede en değişik, garip biçimlerde şapkalarla doldu⁵⁸. Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerinde şapka ithalatının boyutları açıkça görülmektedir. Burada 1923-1933 yıllarına ait on yıllık istatistikler iki kısımda incelenecektir. Öncelikle şapka ithalatının yoğun olduğu 1929 yılına kadar olan istatistikler ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Ardından 1929 Buhranı ve Gümrük Tarifesi Kanunu'nun 1930-1933 yıllarındaki şapka ithalatına etkileri değerlendirilecektir.

Konuya geçmeden önce, kaynakların dipnotlarda gösterimi hakkında önemli bir hususa dikkat çekmek gerekir. Bu çalışmadaki tüm tabloları *Yıllık Dış Ticaret İstatistikleri* üzerine yaptığımız hesaplamalar sonucu hazırladık. İstatistiklerde birçok ciltte ve farklı sayfalarda, dağınık bir şekilde yer alan verilere tek tek atıf yapmak mümkün gözükmemektedir. Aynı sebepten dolayı tabloların altına kaynak eklenmeyecektir. Bunun yerine, yararlanılan tüm kaynakları ve bunların sayfaları dipnotlarda bir kereye mahsus olarak

⁵⁶ *Sanayi Sayımı 1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969, s.27, 121.

⁵⁷ Tunçay, a.g.e., s.150'deki dipnot 34.

⁵⁸ Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev. Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994, s.106.

gösterilecektir. Ayrıca 1923⁵⁹, 1924⁶⁰, 1925⁶¹, 1926⁶², 1927⁶³, 1928⁶⁴, 1929⁶⁵, 1930⁶⁶, 1931⁶⁷, 1932⁶⁸, 1933⁶⁹ yıllarına ait istatistikleri yorumlarken tabloları esas aldığımızı belirtmek gerekir.

Tablo 1. 1925-1929 Yılları Arasındaki Şapka İthalatı

	1923		1924		1925		1926	
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Erkek	16.557	34.618	13.586	27.405	756.600	1.864.757	531.573	1.002.803
Kadın, Çocuk	22.876	27.454	24.783	39.173	73.148	104.922	102.344	128.570
Toplam	39.433	62.072	38.369	66.578	829.748	1.969.679	634.217	1.131.373
	1927		1928		1929			
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira		
Erkek	374.761	789.880	210.516	588.353	150.995	546.364		
Kadın, Çocuk	80.514	103.162	87.831	162.298	102.657	197.593		
Toplam	445.275	893.042	298.347	750.551	253.652	743.957		

1923 ve 1924 yıllarında ortalama 38 bin olan şapka ithalatın Gayrimüslim azınlıklara ve ülkedeki yabancılara yönelik olduğunu belirtmiştik. Şapka Kanunu, bütün halka şapka giyme zorunluluğu getirince şapka ithalatı 1925'te 21 kat artarak 829.748 adete çıkmıştır. Bu durum, şapkaya duyulan ani talebe

⁵⁹ Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1339(1923), İstanbul 1340, ss.239-240.

⁶⁰ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1924, İstanbul 1926, ss.285-291.

⁶¹ Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1341(1925), İstanbul 1928., ss.266-272.

⁶² Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1926, Kısım II, Ankara 1929, s.93-95.

⁶³ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1927, Kısım II, Ankara 1929, s.83-85.

⁶⁴ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1928, Kısım II, Ankara 1929, ss.86-88.

⁶⁵ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1929, Kısım II, Ankara 1930, s.112-115.

⁶⁶ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1930, Kısım II, Ankara 1931; Her istatistik yılı önceki 1 veya 2 yılın verilerini de vermektedir.

⁶⁷ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1931, Kısım I, Ankara 1932, s.27, 34, 35, 39, 70, 71, 84, 89.

⁶⁸ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1932, Kısım I, Ankara 1933.

⁶⁹ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1933, Kısım I, Ankara 1934, s.30, 38, 39, 43, 80, 113, 119.

ithalatın cevap verdiğini göstermektedir. İthalat, sonraki birkaç yılda sürekli bir düşüş gösterse de 1930'a kadar şapka tedarikindeki önemini korumuştur. Bu yıldan sonra yerli üretim şapka arzını sağlayan ana unsur olacaktır.

Şapka Kanunu'na göre tüm halk şapka giymekle yükümlüydü, oysa uygulamada sadece erkekler zorunlu tutuldu. 1927 yılı nüfus sayımına göre⁷⁰ erkek nüfusu, 13 milyon 648 bini aşan toplam nüfusun %48'ini oluşturmaktadır. Şapka giymesi zorunlu olan erkekler için en alt yaş sınırı belirsizdir. 13 yaşı alt sınır olarak baz alırsak, 13 yaş ve üzeri tüm yaş gruplarına mensup nüfusun toplamı 9.137.248'dir⁷¹. Burada erkek ve kadın ayrımı yapılmadığı için erkek nüfusunun toplam nüfus içinde %48 olduğunu dikkate alarak 13 yaş ve üzeri ortalama erkek nüfusunun 4.385.879 olduğu sonucuna varırız. Yukarıda da görüldüğü gibi, öğrencilerin şapka giymesi zorunlu olduğu için bu yaş grubunu baz aldık. 20 yaş ve üzeri nüfusu esas alırsak, toplamı 7.060.873 olan bu yaş grubunun %48'i, yani 3.389.219'u erkek nüfusunu oluşturmaktadır.

Kabaca 3-4 milyonluk erkek şapkasına duyulan ihtiyaç 1925'teki şapka ithalatına da yansiyacaktır. 1923 ve 1924 yılında ithal edilen kadın ve çocuk şapkaları erkek şapkalarından neredeyse iki kat fazlayken, 1925 yılında erkek şapkalarında 55 katlık artış meydana gelerek 756 binlere çıkmıştır. Bu sayı 1925 yılı toplam şapka ithalatının %91'ini oluşturmaktadır. 1925-1927 yılları arasında ithal edilen erkek şapka adedi 1.662.934'dur. Sonrasındaki iki yılı eklediğimizde bu sayı 2 milyonu aşmaktadır.

Şapka ihtiyacının karşılanmasının zaman alacağı hükümet yetkilileri tarafından da biliniyordu. Erkekler için ihtiyaç duyulan 3-4 milyon adet şapka için 1925-1929 yıllarında ithalat kaynaklı şapka arzı 2,024,445 adettir. Ayrıca yukarıda yer verildiği gibi, 1927 Sanayi Sayımı'nda belirtilen şapka üretimi yapan 242 adet işletmenin varlığı, terzilerin ve eski arakıyecilerin şapka imal etmesi yerli üretimin kapasitesinin genişlediğini göstermiştir. Bununla birlikte, 1925'te kanun çıkarıldığında, şapka giymekle yükümlü olan erkek nüfusun başına geçirmek için bir şapka bulması olanaksızdı. Zaten şapkaya yönelik uygulamalarda da gördüğümüz gibi, çıkan ayaklanmalar ve bazı yerel idarecilerin suistimalleri dışında hükümetin genel tavrı mümkün olduğunca şapka giyilmesi veya onun haricinde bir başlık giyilmemesi yönündeydi.

⁷⁰ İstatistik Yıllığı 1930-1931, Cilt 4, Ankara 1931, s.37.

⁷¹ İstatistik Yıllığı 1930-1931, s.49.

1925'teki kadın şapkaları 73 bin adetle toplam şapka ithalatının %8,8'lik dilimini oluşturmaktadır. Kadın ve çocuk şapkalarındaki artış bir sonraki yıl 102 bine çıkacak ve devamındaki senelerde yıllık 80 ile 100 bin arasında değişecektir. Erkek şapkalarının ithalatı ise, toplam şapka ithalatında da görüldüğü gibi 1925 yılından itibaren devamlı bir düşüş hâlindeydir. Şapkanın toplam ithalat içindeki yeri daha sonra değerlendirilecektir.

III. Şapka Fiyatları ve Halkın Alım Gücü

Şapkanın pahalı olması en temel meselelerden birini oluşturmaktaydı. Nitekim şapkanın fiyatı gazetelerin sık sık gündeme getirdiği bir konuydu. Takrir-i Sükunun gölgesinde hükûmetle tam bir uyum içerisinde hareket eden basının bütün şikayetleri ve eleştirileri, tüccarlara ve şapkacılaraya yönelikti. Sadece fiyat açısından değil kalite açısından da eleştiriler vardı. Şapkanın pahalılığı *Karagöz* gazetesinin mizahi aktarımıyla sıklıkla işlenen bir konu oldu. Bir karikatüründeki diyalog şöyledir: “Kocacığım, ne olur, bana da şapka alır mısın?”, “Üzülme karıcığım, kendime almak için kordonu okuttum. Senin için de saati mektebe başlatırız. Muradına erersin⁷².” İki komşu arasındaki konuşmaya yer veren bir başka karikatürde, Emanet şapkaya narh koymadan satın alınırsa “tuzluya” mal olacağı⁷³ ifadeleri yer alıyor. Son olarak bir diğer karikatür şapkanın fiyatı hakkında bir fikir veriyor: “Ne o şapkayı itfaiye efradı gibi boğazına bağlamışsın”, “Yedi lira birader rüzgâra mı kaptırırım. Hasba, fes gibi değil her adımda aklımla elim başımda⁷⁴.” Gerçekten de şapka fiyatı için 5 ve 7 lira sıkça telaffuz edilen meblağlardır.

Şapkalar pahalı olunca hükûmet birtakım düzenlemelere gitmek zorunda kaldı. *Cumhuriyet* gazetesinin 7 Eylül 1925'teki haberine göre, şapkacılar, şapkaları maliyetinin %20 ila 30 arasında kâr payıyla satmalarına izin verileceği tebliğ edilmiştir. Ayrıca denetimle görevli memurlar, orijinal faturaları talep ettiği takdirde, şapkacılar bu faturaları ibraz etmek zorundaydı. Gazete 9 Eylül'de Şehremanetinin şapka fiyatlarını belirleyerek halka ve tüccara beyan ettiğini duyuruyordu. Buna göre piyasadaki tavşan tüyünden en iyi şapkalar 16, İtalyan, İngiliz, Alman malı ikinci sınıf şapkalar 3, 5, 7'şer lira, iş kasketleri 185, öğrenci kasketleri ise 200 kuruş olarak belirlenmiştir. Şapkacıların belirlenen fiyatlara uyup uymadığı belediye memurları

⁷² *Karagöz*, 23 Eylül 1925.

⁷³ *Karagöz*, 16 Eylül 1925.

⁷⁴ *Karagöz*, 26 Eylül 1925.

tarafından sık sık teftiş edildiği, fiyatlara riayet etmediği ilk defa görülen tüccara 5 lira ceza kesildiği, cezalandırılan şapkacıların isimlerinin gazetelerde açıklandığı görülüyor⁷⁵. Gerçek şu ki, bunların ne derece etkili olduğunun anlaşılması için hükûmetin, şapkalara maliyetinin %20 ila 30 arasında kâr payıyla satmalarına izin verdiğini tebliğ ettiği yönündeki gazete haberinden çok daha fazlasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla gazete haberlerinin yer verdiği uygulama örneklerinin ülkenin hangi bölgelerinde ve ne kadar süreyle uygulandığı meselesi açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir. Bununla birlikte, bu haberler piyasadaki şapkaların fiyatları konusunda son derece aydınlatıcıdır.

Hükûmet, memurların durumunu göz önüne alarak şapka ve elbise avansı vermeye karar verdi. Avans miktar 50 lira olup bir senede maaşlarından kesilecekti⁷⁶. Aşağıda yer vereceğimiz gibi, daha sonraları memurların bir kısmının bu parayı geri ödeyemediği dikkate alındığında bu avansın ne kadar gerekli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Hükûmet imkanları el verdiği ölçüde memurlara destek vermiştir. Şapkanın pahalılığını gösteren bir başka ölçüt memur maaşlarıdır. 1925-1928 yılları arasında iller bazındaki memur maaşı istatistikleri incelendiğinde, ortalama memur maaşının 40 lira olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı illerde farklılıklar gözlenmektedir. İstanbul'da bir memur maaşı 66 lira iken, İzmir'de 200 lirayı bulmuştur. Müstahdem maaşı ise 20-30 lira arasındadır ve bazı yerlerde iki katına çıkmaktadır⁷⁷. 1929 yılında da mevcut durum sürmektedir. Maarif Vekaletinin Denizli, Cebeli Bereket ve Gaziantep'e yaptığı atamalarda il maarif müdürlerinin aylık 40 lira maaş alacakları görülmektedir. Mersin'e atanan maarif müdürüne ise aylık 50 lira verilecektir⁷⁸.

40 lira düzeyindeki memur maaşı göz önüne alındığında Şehremanetinin koyduğu 3, 5, 7 ila 16 lira arasında değişen narhlara ve hükûmetin belirlediği %20 ile 30'luk kâr kotasına rağmen şapka ciddi masrafa yol açmıştır. Tekrara düşmek pahasına bu iki kararın ne derece uygulamaya konulduğuna dair yeterli veriye sahip olmadığımızı belirtelim. Ancak hükûmetin verdiği 50

⁷⁵ Özcan, a.g.t., s.53.

⁷⁶ Aybars, a.g.e., s.313.

⁷⁷ Memur ve müstahdem maaşlarının 1925-1928 yılları arasındaki iller düzeyinde takip etmek için bk. **Vilayet Hususi İdareleri Varidat ve Mesarif İstatistiği 1925-1928**, Ankara 1931, s.79,168,169,170,171.

⁷⁸ **Resmî Gazete**, S 1086, 7 Ocak 1929.

liralık şapka ve elbise avansının memurlara kolaylık sağladığını söylemek mümkündür.

1930-1931 yılı *İstatistik Yıllığı*, 20 vilayette 26 kalem⁷⁹ havayic-i zaruriye perakende fiyatları (kuruş olarak) baz alınarak oluşturulan 1914-1930 yılları arasındaki hayat pahalılığını göstermektedir. Burada sadece hayat pahalılığı endeksini koymakla yetinilecektir.

Tablo 2. Hayat Pahalılığı Endeksi⁸⁰

1914	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
100	1.256	1.279	1.343	1.415	1.466	1.452	1.47481	1.533	1.317

Kaynak: İstatistik Yıllığı 1930-1931

Bu tablo halkın alım gücü hakkında bize bir ölçüt sağlayacaktır. Aslına sadık kalmak adına *kuruş* olarak verdiğimiz zaruri ihtiyaçların toplam perakende fiyatları 1925-1929 yılları arasında ortalama 14 ila 15 lira dolaylarında seyretmektedir. Perakende fiyatların piyasaya yansımaları tespit etmek zor ancak bu hâliyle bile aylık 40 lira olan memur maaşının yaklaşık %37'sine tekabül etmektedir. Burada şapka fiyatları için sıkça telaffuz edilen 5-7 liranın ne anlama geldiği kolaylıkla anlaşılabilir. Memurlarda durum böyleyken asıl yükü halkın çektiğini belirtmek gerekiyor. Halk uzun yıllar süren savaşlardan ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmişti. Halkın alım gücü düştü ve şapka gibi yeni bir masraf kapısını karşılamaları oldukça zordu. Sadece memurlara şapka ve elbise avansı verebilen hükümetin halk için böyle bir ödenek çıkaracak mali durumu yoktu.

İnsanlar için başlığın son derece önemli olduğu ve herkesin mutlaka bir başlık giydiği bir dönemden söz ediyoruz. Bu olguyu dikkate alarak yukarıdaki verileri biraz daha anlamlandırmak mümkündür. Her şeyden önce şapka fesin yerini almıştır. Dolayısıyla bir başlığın yerini başka bir başlık almıştır. İkisi arasındaki fiyat farkını bir yana bırakırsak, şapka yeni bir masraf kalemi olarak değil, öncekinin yerine geçen bir kalemdir. Dolayısıyla yeni bir başlık olan şapka, bu anlamda yeni değildir. O hâlde burada fesin halka maliyeti de

⁷⁹ 26 kalem mevat şunlardır: Sadeyağ, zeytinyağı, kaşar peyniri, beyaz peynir, yumurta, siyah zeytin, kahve, çay, şeker, odun, kömür, gaz yağı, sabun, ekmekek, buğday unu, pirinç, bulgur, makarna, patates, fasulye, nohut, mercimek, soğan, koyun eti, sığır eti, tavuk.

⁸⁰ *İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Cilt 4, Ankara 1931, s.226.

önem arz ediyor. Fese harcanan para artık şapkaya harcanacağına göre, şapka ile halkın sırtına binen mali yük şapkanın tam fiyatı değil, şapka ile fes fiyatı arasındaki fark olarak değerlendirilmelidir.

Şapka İnkılabı öncesi kalpak, sarık, takke vb. başlıklar da giyiliyordu. Ancak fes giymek bunlara göre daha masraflıydı. Yağmurda fesin boya maddesinin akması gibi sorunlar doğabiliyordu. Ayrıca, yürürken veya rüzgârda dağılan fes püskülünü düzeltmek için püskül tarayıcılığı diye bir sokak mesleği ve fes ütücülüğü denebilecek kalıpcılık mesleği ortaya çıkmıştı⁸¹. Bunların hepsi birer masraf kapısıydı. 1925 yılı için telaffuz edilen bir fesin fiyatı üç liraydı⁸². Halk fese harcadığı paranın daha fazlasını artık şapka için harcayacaktı. Şapka, her ne kadar mevsimlere ve kıyafetlere göre çeşitlilik gösteren bir başlık olsa da, esas belirleyici faktör halkın alım gücü olacaktı. Ayrıca günümüzdeki gibi bir tüketim toplumu da söz konusu değildi. Dolayısıyla bir şapkanın uzun bir süre giyileceğini tahmin etmek güç olmayacaktır.

Şapka ithalatı istatistiklerinin yıllık verilerine bakıldığında 1925 yılında bir şapkanın ortalama 2,37 liraya, 1926'de 1,78 lira, 1927'de 2,00 lira, 1928'de 2,51 ve 1929'da 2,93 liraya ithal edildiği görülmektedir. Bu meblağlar genel ortalamaları göstermeleri bakımından önemlidir. Ancak sadece bu tabloya odaklanmak şapka fiyatlarındaki çeşitliliği gözden kaçırma riskini de beraberinde getirmektedir. Yani farklı gelir gruplarına mensup insanların alım gücüne hitap eden bir şapka piyasasının olup olmadığını anlamak ancak ithalat verilerine nüfuz etmekle mümkün olabilir. Bu yüzden istatistikler çeşitlendirilerek fiyat aralıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu noktada şapkanın hangi ülkeden ithal edildiği ve hangi hammaddeden yapıldığı da dikkate alınacaktır.

En çok şapka ithal edilen iki ülke İtalya ve Fransa'dır. Dış ticaret içerisinde de ilk sıralarda yer alan bu iki ülkenin şapka ithalatı içindeki toplam payı 1925'te yaklaşık üçte ikisini, 1926'da üçte ikisinden fazlasını, 1927'de dörtte üçünden fazlasını, 1928'de ve 1929'da üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır. İtalya ile Fransa'nın mukayesesi yapıldığında ise İtalya'nın açık farkla önde olduğu görülmektedir.

⁸¹ Alkan, a.g.m., s.120.

⁸² Özcan, a.g.t., s.49.

Tablo 3. İtalya'dan ithal edilen şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	369.971	277.410	19.402	20.629	389.373	298.039	0,76
1926	298.868	56.5780	25.065	21.380	323.393	587.160	1,81
1927	259.848	51.890	30.097	21.137	289.945	537.027	1,85
1928	144.776	338.925	16.102	14.181	160.878	353.106	2,19
1929	119.433	391.796	12.681	23.590	132.114	415.386	3,14

Tablo 4. Fransa'dan ithal edilen şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	133.672	298.383	20.095	30.034	153.767	328.714	2,13
1926	115.090	153.011	33.357	36.226	148.447	189.237	1,27
1927	52.292	102.469	16.791	23.898	69.791	126.367	1,81
1928	25.178	60.108	18.370	23.348	43.548	83.456	1,91
1929	9.239	35.427	11.827	24.098	21.066	59.525	2,82

Öncelikle ithal edilen şapkaların hangi maddeden imal edildiklerine değinmek gerekir. Zira bu şapkaların fiyatları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kürk, keçe, hasır vesair lifi maddelerden, panama hasırından, ipekten mamül şapkalar ve bir de hammaddesi belirtilmeyen "sair şapkalar" ithal edilmiştir. 1930 itibarıyla çeşitleri biraz daha artmış, deri, keten ve pamuk şapkalar da ithal edilmeye başlanmıştır. En çok ithal edilen şapkalar keçe ve hasır ve lifi maddeden mamül şapkalarıdır. Dolayısıyla bu son ikisinin ithalat rakamları ayrıntılı olarak verilecektir.

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

Tablo 5. İthal Edilen Keçeden Şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	637.417	1,610.657	43,085	57,758	680,502	1,668.435	2,45
1926	247.156	617,684	43,895	64,099	291,051	681.783	2,34
1927	111.359	362,370	17,958	39,787	129,317	402.157	3,10
1928	122.962	404,440	36,346	80,471	159,308	484,911	3,04
1929	110.124	452.610	28,409	63,761	138,533	516,371	3,72

Tablo 6. İthal Edilen Hasır ve Sair Lifi Maddeden Şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	14.434	20,660	15,853	27,778	30.017	54.438	1,81
1926	225.473	243,124	42,299	52,102	269,772	295.226	1,09
1927	227.073	308.997	53.400	56.350	280.473	365.347	1,80
1928	64.946	92.736	32.335	56.339	97.281	149.075	1,53
1929	19.389	29.132	27.616	67.172	47.005	96.304	2,04

1925 yılında ithal edilen 829 bin adet şapkanın 680 bin tanesini keçeden şapkalar oluşturmaktadır. Hasır şapkalar ise bu yılda 30 bin adettir. 1926 yılında 291 bin keçe şapkaya karşılık 269 bin hasır şapka ithal edilmesiyle bir denge kurulmuştur. Bunların menşei de yine çoğunlukla İtalya ve Fransa'dır.

Tablo 7. En Çok Keçe Şapka İthal Edilen Ülkeler

	İtalya		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	314.787	130.304	0,32
1926	139.170	342.261	2,45
1927	82.811	246.356	2,97
1928	103.010	265.746	2,57
1929	100.893	354.355	3,51
	Fransa		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	135.089	292.042	2,16
1926	58.932	101.300	1,71
1927	16.120	46.724	2,89
1928	12.244	21.694	1,77
1929	6.479	31.512	4,86

568

Tablo 8. En Çok Hasır ve Sair Lifi Maddeden Şapka İthal Edilen Ülkeler

	İtalya		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	15.450	20.843	1,34
1926	153.030	172.882	1,12
1927	197.385	252.680	1,28
1928	38.831	53.702	1,38
1929	19.103	29.877	1,56
	Fransa		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	6.270	10.779	1,71
1926	68.985	60.025	0,87

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

1927	41.244	50.231	1,21
1928	24.669	26.756	1,08
1929	9.681	14.922	1,54

6. ve 7. tablolarda şapkanın ithal fiyatı net olarak verilmiştir. Bunun piyasalara ne ölçüde yansıdığı yönünde aynı kesinlikte sonuçlara varamasak da, yukarıda yer verdiğimiz gazete haberleri ve Şehremanetinin belirlediği fiyatların 3, 5, 7, 16 lira olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, ithal edilen şapkalar yüksek kârlar konulduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber her şapkaya, kendi ithal fiyatı nispetince kâr konacağı düşünülürse fiyat çeşitliliğinin, farklı alım gücü olan kesimlere hitap edeceğini beklemek mümkündür. Zira 1925 yılında İtalya'dan alınan 314 bin adet keçeden mamül şapkanın ithal fiyatı 32 kuruştur. Fakat bu yıldan itibaren İtalyan menşeli keçe şapkalar 2,45 liranın altını göremeyecektir. Fransa'dan ithal edilen keçe şapkalar ise genelde 2 liranın üstünde seyretmektedir.

1925 yılında toplam 30 bin hasır şapka alınırken, ertesi yıl bu sayı yaklaşık 270 bine ulaşacaktır. Bunların 153 bini, tanesi 1,12 liraya İtalya'dan, yaklaşık 69 bini de tanesi 87 kuruşa Fransa'dan ithal edilmiştir. Keçe ve hasır şapkalardan sonra en çok ithal edilen şapkalar hangi malzemeden yapıldığı belirtilmeyen “sair şapkalar”dır⁸³. Kürkten, panama hasırından ve ipekten mamül şapkaların ithalatı daha düşük seviyelerdedir⁸⁴.

Taboların da ortaya koyduğu gibi ithal şapkaların geliş fiyatı 3 liranın altındadır. Böyleyken piyasada bulunan şapkaların 16 liraya kadar çıkmış olması ciddi oranda kârların konulduğunu gösteriyor. Bu anlamda gazetelerin tüccarlardan yakınmalarını da tekrar hatırlamak gerekir. Netice itibarıyla şapka, memur ve müstahdem maaşları ile halkın alım gücü dikkate alındığında vatandaşa ciddi bir mali yük getirmiştir.

IV. Şapka ve Elbise Borçlarının Affı

Hükûmetin, memurlara verdiği 50 liralık şapka ve elbise avansı bir yılın sonunda geri ödenecekti. Ancak memurların bir kısmının bu borcu yıllar geçmesine rağmen ödeyemediğine dair belgeler mevcuttur. Bu belgeler

⁸³ Bk. Ekler bölümü, Tablo I.

⁸⁴ Bk. Ekler bölümü, Tablo II, Tablo III.

hükûmetin meseleye yaklaşımını göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

İlk örnek Ödemiş'in Kiraz Nahiyesi Sulh Mahkemesi eski kâtibi Necmi'nin elbise ve şapka avansından kalan 11 lira 58 kuruş olan borcunun hükmen tahsili için açılan davanın, hazine menfaati olmadığından 17 Mart 1937'de dava kaydının silinmesine yönelik karardır⁸⁵.

Simav Kazası eski Hususi Muhasebe Memuru Müteveffa Salim Efendi'nin 1925 senesinde almış olduğu şapka avansından kalan 9,99 lira borcun ödenmesine imkan kalmamasından dolayı 19 Mart 1934 yılında paranın kaydının düşürülmesine karar verildiği görülüyor⁸⁶. Bolu Vilayeti Daimi Encümeni 1926 yılında verilen şapka ve elbise avanslarından zaman aşımı nedeniyle tahsil edilemeyen 38,60 lira paranın borçlulardan tahsiline imkan kalmadığından dolayı paradan vazgeçilmiştir⁸⁷.

Bir başka örnek Kütahya'nın Şıhlar, Emrez, Viran Tokul ve Altınbaş adlı dört köyünde karşımıza çıkıyor. Görevlerini yapmakta iken ölen ve aileleri yardıma muhtaç hâlde bulunan köy muallimlerinden Mustafa, Hüseyin ve Eyüp Efendiler ile Altınbaş Köyü Okulu Hademesi Rüştü Efendi'nin şapka borçlarından kalan borçlarının affına karar verilmiştir (26.09.1934)⁸⁸. Görüldüğü üzere, bazı memurlar hastalık, ölüm vs. birtakım sebeplerle şapka borçlarını ödeyememiştir. Hükûmetin bu paraları tahsilde baskıcı olmaması ve borçları affetmesi meseleye yaklaşımını ortaya koymaktadır. Söz konusu örneklerin ülkenin farklı bölgelerine ait olması, bu yaklaşımın kapsamına dair son derece önemli bir göstergedir.

V. 1929 Buhranı ve Gümrük Tarifesi Kanunu'nun Şapka İthalatına Etkileri

1929 yılında Dünya Ekonomik Krizi, devletleri korumacı iktisadi politikalara sevk etti. Bu durum uluslararası ticarete olduğu gibi Türkiye'nin dış ticaretinde son derece etkili oldu. Bununla beraber 1929 yılının Türkiye için ayrı bir önemi vardır. Türkiye bu yılda gümrük tarifelerini belirleme hakkını elde etmişti ve Büyük Buhranın da etkisiyle bundan sonra dış ticarete

⁸⁵ BCA, 30.11.1.0/111.6.8.

⁸⁶ BCA, 30.18.1.2/43.15.13. Ek:125-48.

⁸⁷ BCA, 30.11.1.0./137.8.9'dan naklen Sakal, a.g.m, s.1315.

⁸⁸ BCA, 30.18.1.2./48.66.4. Ek:125-50.

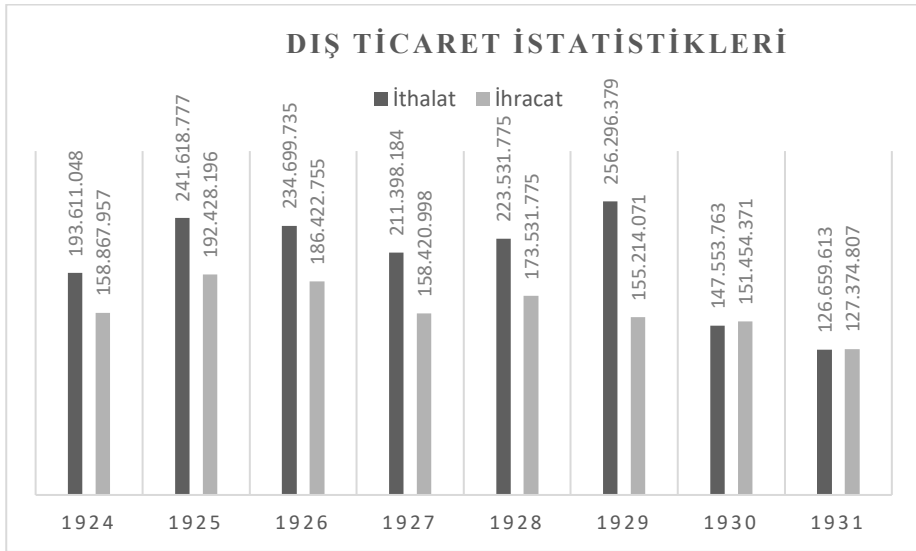
ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

himayeci bir politika izleyecekti. Burada 1929 yılındaki bu iki önemli gelişmenin şapka ithalatına etkileri incelenecektir⁸⁹.

Tablo 9. 1930-1933 Yıllarındaki Şapka İthalatı

	1930		1931		1932		1933	
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Erkek,	177.478	444.289	155.084	329.895	132.319	208.488	137.154	120.432
Kadın, Çocuk								

Grafik 1. Türkiye'nin Dış Ticaret İstatistikleri (Lira cinsinden)

1930-33 yılları arasındaki şapka ithalatının toplamı Tablo 9'da verilmiştir. Bununla beraber üç noktaya dikkat çekmek gerekir. Birincisi bu rakamlar 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın sonrasındaki rakamlardır. Yani ülkelerin, bir yandan krizle boğuşurken diğer yandan iktisadi korumacılığa yöneldiği dönemdir. Dolayısıyla uluslararası ticaret ivme kaybetmiştir. Türkiye'nin dış

⁸⁹ 1929 yılına kadar ithal edilen şapka sayısı 2.024.445'dur. Terziler ve çeşitli girişimcilerin yanı sıra 1927 verilerine göre şapka üreten imalathane sayısı 242'dir. Ayrıntılar için "Şapkanın Tedariki: Yerli Üretim ve İthalat" kısmına bk.

ticaret istatistiklerine baktığımızda 1929 yılında 256 milyon liralık ithalat, krizden sonraki yıl olan 1930'da, 107 milyonluk muazzam bir düşüşle 147 milyon liraya gerilemiştir. Ertesi yıl da bu düşüş devam edecektir. Buhranın 155 milyon lira değerindeki ihracata etkisi ise sadece 2 milyon liralık azalma şeklinde olmuştur. Ancak 1931 yılında toplam ihracat 127 milyon liraya düşecektir.

İkinci nokta 1929 yılında Türkiye'nin Gümrük tarifelerini belirleme hakkını elde etmesidir. Gümrük Vergisi bu döneme kadar %13 civarında⁹⁰ düşük bir seviyede idi. Gümrük Tarifesi Kanunu Lâyihası'nda İngiltere, Felemenk, Danimarka gibi serbest ticareti benimseyen birkaç ülke dışında %16'dan aşağı gümrük tarifesi uygulanmadığı örnekleriyle beraber verildikten sonra, artık himaye sisteminin benimsendiği ifade edilmektedir⁹¹. O hâlde ithal edilen şapkalar için belirlenen gümrük vergileri konumuz açısından önemlidir. Gümrük Tarife Kanunu Lâyihası'ndaki "Şapkaların ihtiyaca mebni resimlerin tenzili ve feslerin ise ayrıca tasrihine lüzum olmadığından tayyi tensip edilmiştir"⁹² ifadesi ile vergilendirme açısından şapkaya duyulan ihtiyaç göz önünde bulundurulmaktadır. Bu, aynı zamanda fesin ithalat açısından geldiği durumu açıkça gösterir. Gümrük Tarifesi Kanunu'na göre keçeden şapka vesair başlıklar için silindir erkek şapkanın tanesinden 2,50 lira, diğer erkek şapkalarından ise tane başına 1 lira gümrük vergisi; yine donatılmış⁹³ kadın şapkalarının tanesinden 6,30 lira, donatılmamış kadın şapkasından ise 1 lira vergi⁹⁴ alınacaktı⁹⁵.

Üçüncü nokta ise şapka ithalatında görülen çeşitlenmedir. 1930'dan başlamak üzere çok sayıda şapka taslakları ve şapka imaline mahsus (şerit hâlinde olanlar dahil) hasır alınmıştır. Yani önceki yıllardan farklı olarak sadece tam şapkalar değil, aynı zamanda kalıplanmamış veya dikilmemiş, kenarları yapılmamış taslak hâlinde şapkalar alınmıştır. Bu tercihler 1929 Buhranı ve yeni vergilendirmelerle ilişkilendirilebilir.

⁹⁰ Pamuk, **a.g.e.**, s.175-176.

⁹¹ "354 numaralı Gümrük Tarife Kanunu Layihası ve Muhtelit Encümen Mazbatası ile Bütçe Encümeni Mazbatası", **TBMMZC**, 74. İnikat, Devre 3, İçtima 2, C 12, 1.6.1929, s.15.

⁹² "354 numaralı Gümrük...", s.19.

⁹³ Üzerinde kordela, şerit, kordon veya iç tarafında astarı vesaire harici tertibatı bulunan kadın şapkaları donatılmış addolunur. "354 numaralı Gümrük...", s.84.

⁹⁴ "1499 numaralı Gümrük Tarifesi Kanunu", **Resmî Gazete**, 1 Temmuz 1929, s.7777-7778.

⁹⁵ İpek, panama, kâğıt şapkaların vergilendirmeleri için bk. "1499 numaralı Gümrük Tarifesi Kanunu", **Resmî Gazete**, 1 Temmuz 1929, s.7782, 7798, 7799.

Büyük Buhran ve yeni Gümrük Tarifesinin şapka ithalatını nasıl etkilediği sorusu konumuzdan açısından önemlidir. Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi Türkiye'nin şapka ithalatı 1925'ten itibaren sürekli bir düşüş hâlinindedir. 1926'te 195 bin, 1927'de 188 bin, 1928'de 146 bin ve 1929'da 44 bin adetlik bir düşüş gözlenen şapka ithalatı toplamda 829 binden 253 bin adete düşüyordu. 1929'da 253 bin adet olan şapka ithalatı, 1930 da 76 binlik bir düşüşle 177 bine düşmüştür. Bu aslında 1925'ten beri seyreden düşüş oranlarına bakıldığında normal gözüküyor. Yani kriz veya gümrük vergisi şapka ithalatını pek etkilememiş görünüyor. Oysa 1930 yılında alınan şapkanın özelliklerine yakından bakıldığında bir farklılık göze çarpmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1930 yılı ve sonrasında üretimi tamamlanmış şapkanın yanında bir de üretimi tamamlanmamış taslak (filoş) şapkalar alınmıştır. Toplamını 177 bin olarak verdiğimiz 1930 yılı rakamları içinde taslak şapkaların adeti 63 bindir. Geriye kalanı 113 bin tanesi ise üretimi tamamlanmış şapka adedidir. Ancak taslak hâlinde şapkaların alınması ve şapka imalinde kullanmak için hasır ithal edilmesi⁹⁶, dolayısıyla daha hesaplı olana yönelmiş olması krizle ilişkilendirelebilir. Yine bu taslak şapkalarındaki gümrük vergisinin tane başına 50 kuruş⁹⁷ olması da bunda etkili olmuş olmalıdır. Zira yukarıda yer verdiğimiz gibi en çok ithal edilen şapkalar keçe vesair maddelerden mamül şapkalar idi. Bunlara konulan vergi, erkek silindir şapkalar için 2,50 lira, donatılmış kadın şapkaları için 6,30 liraydı.

Netice itibarıyla 1929 Buhranı, korumacı iktisadi politikalar ve yeni gümrük vergileri zaten 1925'ten itibaren sürekli düşüş hâlinde seyreden şapka ithalatında sert bir düşüşe yol açmamıştır. Hatta denilebilir ki 1929 ve sonrasında şapka ithalatı değil, şapka ithalatındaki düşüşte azalma olmuştur. Zira 1925, 1926 ve 1928'deki şapka ithalatındaki azalma yıllık 140 bin adetin üzerindeyken, 1929'da 44 bin, 1930'da 76 bin düşüş gözlenmiştir. 1928 yılındaki şapka ithalatının toplam ithalat içindeki payının %0,33, 1929'da %0,29 ve 1930'da %0,30 olması bir başka önemli göstergedir. Dolayısıyla 1930 ve sonrasında daha uygun fiyatlara alınan ve vergileri daha düşük olan taslak şapkalar ve şapka yapımı için hasır alımına gidilmesi 1929'daki gelişmelerin asıl sonuçları olarak okunabilir. Ekler bölümünde yer verilen tablolara bakılırsa bunların toplam şapka ithalatı içindeki payının giderek

⁹⁶ Bk. Ekler bölümündeki tablolar.

⁹⁷ "1499 numaralı Gümrük...", s.7777-7778.

arttığı görülecektir. Bunların üretiminin Türkiye’de tamamlanacak olması yerli üretim açısından önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla sadece 1929 gelişmelerinin değil, yerli üretimdeki talebin de taslak şapkaların alınmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. 1933 yılı rakamları bu açıdan zikredilemeye değerdir. Bu yılda ithal edilen 137.154 adet şapkanın 107.696 tanesi taslak şapka olup, ithal fiyatı 54 kuruş gibi çok cüzi bir rakamdır. Bunlar yine Türkiye’de tamamlanacaktır.

VI. Fes ve Şapka İthalatının Karşılaştırılması

II. Mahmud döneminde kurulan Feshane ve diğer işletmeler ülkedeki fes üretiminin altyapısını oluşturmakla beraber, fes tedariki çoğunlukla ithalat yoluyla karşılanıyordu. Bu durum, 1908 Avusturya boykotunda en önemli aracın fes olmasında ve dış ticaret istatistiklerinde açıkça görülmektedir. Nitekim, Mustafa Kemal Kastamonu’da bu meseleye değinmiştir. Bir esnafa “Fesini göster bakalım” dediğinde fesin içinde takke üzerinde ise sarık vardı. Gazi Mustafa Kemal “Bunların hepsinin parası yabancıya gidiyor.” demiştir⁹⁸. Yukarıda görüldüğü yerli üretim, şapka temininde, birkaç yıl içinde ithalatın yerini almıştı. Bu sonuç, Mustafa Kemal’in sözlerindeki düşünceyle uyumludur.

Tablo 10 incelendiğinde fesin kabul edilmesinden yaklaşık yüz yıl sonra bile fes ve kalpağın hâlâ ithal kaynağa dayandığı görülecektir.

Tablo 10. Fes (püsküllü ve püskülsüz) ve Yünden Acem Kalpağı

	İTHALAT		İHRACAT	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira
1923	177.010	1.173.642	2.848	8.422
1924	167.645	1.246.789	1.124	7.575
1925	121.249	1.026.203	4.273	40.582
1926	1.319	6.123	17.839	102.273
1927	1.399	6.677	8.005	49.187
1928	2.287	9.999	8.238	18.428
1929	494	5.734	9.603	5.985

⁹⁸ İmece, a.g.e., s.25-26.

Tablo 11. En Çok Fes İthal Edilen Ülkeler

	İtalya		Çekoslovakya		Fransa	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
1923	86.742	-	44.553	-	9.421	-
1924	106.230	-	39.743	-	7.682	-
1925	53.519	380.924	58.982	570.281	4.541	31.680
1926	1.089	5.179	-	-	-	-
1927	1,033	4,145	-	-	-	-

Cumhuriyet ilk üç yılındaki fes ithalatı yüksek bir seviyededir. Bu miktarların ülke topraklarının tamamı için değil, çok daha küçük ölçekteki Anadolu ve Trakya'yı kapsadığını dikkate alırsak feste dışa bağımlılığın ne derecede olduğu daha iyi anlaşılacaktır. 1923 yılında 177 bin ve 1924 yılında ise 167 bin kilo fes alınmıştır. O dönemdeki bir fesin ağırlığını saptayamıyoruz. İyimser bir yaklaşımla 5 adet fesin bir kilo olduğunu varsayarsak bile 1923 yılı için 885 bin, 1924 için ise 838 bin adet gibi büyük miktarlarda fes alındığını görürüz. 1925 yılında alınan fes miktarı daha az seviyede, 121 bin kiloda kalmıştır. Kuşkusuz bunun en önemli sebebi Mustafa Kemal'in Kastamonu ziyareti sırasında şapka giyileceğini ilan etmesidir. Memurlara hemen zorunlu kılınan şapkayı halkın da giyeceği belirtilmiş ve bununla ilgili kanun 25 Kasım'da çıkarılarak halka da şapka giyme mecburiyeti getirilmiştir. Dolayısıyla fes ithal etmenin kendileri için bir çıkarı kalmayan tüccarların gözdesi artık şapkadır. 1925 yılında 829 bin şapka ithal edilmesi önemli bir göstergedir. 1926 yılında ise fes ithalatı artık 2 bin kilonun altındadır.

Fes ihracatının en yüksek olduğu 1926 yılında Suriye'ye 11.068 kilo Mısır'a 2.766 kilo fes ihraç edilmiştir. Bu yıldan sonra, Mısır'a fes ihracatı ciddi oranda düşerken, Suriye'ye giden miktar 1000 ile 2000 kilo arasında değişerek genel toplam içinde önemini korumuştur. Ancak birinci sıraya yerleşen İtalya'ya 1928'de 5539 kilo fes 5063 lira; 1929'da 7178 kilo fes, neredeyse yarı fiyatına 3721 liraya ihraç edilmiştir. Burada Tablo 11'de de görüldüğü gibi önemli bir fes ihracatçısı olan İtalyanların, Türkiye'de ekonomik açıdan önemi kalmayan fesleri ucuza ithal ederek, henüz fes giyen Müslüman ülkelere satmayı planlamış olabileceğini öne sürmek mümkündür.

1925 yılında en yüksek seviyesini gören ve bu yıl itibarıyla istikrarlı bir düşüş gösteren şapka ithalatı 1929'da Türkiye için ciddi bir ithal kalemi olmaktan çıkmıştır. Aslında 1925 yılında, yaklaşık 2 milyon lira değerinde şapka ithalatı gerçekleştirilse de, bunun genel olarak ülke ekonomisini sarsacak bir mahiyeti hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Bu yılda şapka ithalatının toplam ithalat içindeki payı yalnızca %0,81'dir. Bu oran 1926'da %0,48; 1927'de %0,42 ve 1928'de %0,33'tür. Sonraki yıllarda da bu oran hep düşüş eğilimindedir. Bu oranları fes ithalatının son üç yıldaki verileriyle karşılatırmak gerekirse, 1923'te fesin toplam ithalat içindeki payı %0,81; 1924'te %0,64'tür. Şapka İnkılabı'nın etkisiyle 1925'te bu oran %0,42'ye gerilemiştir. 1926'da ise fesin ithalat açısından artık bir önemi kalmamıştır.

Aynı verileri rakamlarla ifade etmek gerekirse 1925 yılında 1 milyon 26 bin liralık fes ithalatı 1926 yılında 6 bin liraya düşmüştür. Aynı zamanda 102 bin liralık fes ihracatı yapılmıştır. Aynı yılın şapka ithalatı ise 1 milyon 131 bindir. Dolayısıyla 1926 yılında şapka ithalatı fes ithalatının yerini almış, tabiri caizse yeni bir ithal yük söz konusu olmamıştır. Ancak en önemlisi şapka ithalatı sürekli düşüş yaşayarak 1933'te 120 bin liraya düşecektir. Bu rakam toplam ithalat içinde %0,16 demektir. Dolayısıyla şapka ithalatı ekonomiye ağır bir yük getirmemiştir. Şapka İnkılabıyla Türkiye hem fes ithalatının yükünden kurtulmuş hem de birkaç yıl içerisinde şapka ithalatının "makul" bir seviyeye düşmesiyle ekonomik açıdan olumlu bir sonuç elde etmiştir.

SONUÇ

Günümüzde ne kültürel açıdan ne de hukuki veya politik gerekçelerle herhangi bir başlık giymenin zorunluluğu bulunmamaktadır. Oysa herkesin bir başlık giydiği II. Mahmud zamanında fes giydirildiğinde veya Atatürk inkılaplarıyla şapka giydirildiğinde büyük gürültü kopabiliyordu. Başlıkların taşıdığı anlamların yanında, gündelik hayatın olağan akışına müdahale edildiği bu durumlarda, muhalefetin doğması olağandı. Aslında, her ne kadar hızı çoğunlukla hissedilemeyecek kadar yavaş olsa da, değişim günlük yaşantıda her zaman vardır. Ne var ki, bilimsel ve teknolojik olarak daha ileride olan Avrupa'yı yakalamak gereği, Osmanlı'dan Cumhuriyete yönetici sınıf ve aydınların zihninde yer edindi. Dolayısıyla aşağıdaki harekete ivme kazandırmak için tepeden inme bir yöntem seçildi. Şapka İnkılabını da aynı çerçevede düşünmek gerekir. Fesin taşıdığı dinsel, kültürel, politik anlamlar nedeniyle şapka ile değiştirilmesi tercih edilmiştir. Bu anlamda Şapka İnkılabı, hem yeni devletin imaj meselesi hem de laiklik ilkesinin hayata geçirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Şapka İnkılabına dair geniş literatürde bu konular sıklıkla ele alınmış ve çoğunlukla tekrara düşülmüştür. Oysa, Şapka İnkılabının belli sorular etrafında özgün çalışmalar için hala açık olduğunu belirtmek gerekir.

Şapkanın nasıl temin edildiği sorusundan hareket ederek başladığımız çalışmanın seyri, kapsamını oldukça genişletmiştir. Başlangıçta yerli üretimin sınırlı yapısı nedeniyle büyük ölçüde ithalatla karşılanan şapka ihtiyacında yerli üretim, Cumhuriyetin taşıdığı dinamizmin de etkisiyle kısa bir sürede esas unsur hâline gelmiştir. Günümüzdeki gibi tüketim alışkanlıklarının olmaması da yerli üretim için kolaylaştırıcı unsur olmuştur. Ancak tüketim olgusuna çok fazla anlam yüklememek gerekir zira yıllık 160 bin kilonun üzerinde fes alındığı gerçeği önümüzde durmaktadır. Diğer yandan, şapka ithalatı devlete ciddi bir yük getirmese de halkın bundan nasıl etkilendiği bu çalışmanın yanıt vermeye çalıştığı bir başka sorudur. Bu mesele, on yıllık savaştan çıkmış olan halkın içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde anlaşılabilir. Nitekim halkın alım gücü hayat pahalılığı endeksi, memur maaşları ve şapka fiyatları verileri etrafında büyük ölçüde tespit edilebilmiştir. Sonuç itibarıyla, bu veriler ışığında, inkılabın halka mali yük getirdiği ortaya konulmuştur.

KAYA İMRAG

İntihal Taraması
Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
| *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan
Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı
Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

“1499 numaralı Gümrük Tarifesi Kanunu”, **Resmî Gazete**, 1 Temmuz 1929, s.7777-7778.

“354 numaralı Gümrük Tarife Kanunu Layihası ve Muhtelit Encümen Mazbatası ile Bütçe Encümeni Mazbatası”, **TBMMZC**, 74. İnikat, Devre 3, İçtima 2, C 12, 1.6.1929.

“Aferin Bursa Arakiyecilerine”, **Karagöz**, 16 Eylül 1925.

Akdoğan, Didem, **İstiklal Mahkemeleri ve Şapka İnkılâbının Erzurum’daki Yansımaları**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.

Alkan, Mehmet Ö., “Fes İnkılabından Şapka Devrimine: Fes-Kalpak-Kabalak”, **Atlas Tarih**, S 45, 2017, s.116-123.

“Ar Değil Kar Yılı”, **Karagöz**, 26 Eylül 1925.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2020.

Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020.

Cumhuriyet, 27 Kasım 1927.

Eraslan, Cezmi, “Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 2, 2002, s.129-162.

Erdüğan, Tuba, **Türkiye'nin Modernleşme Serüveninde Bir Simge: Şapka İnkılâbı**, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın 2019.

Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937.

Gentizon, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çev. Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994.

Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkiler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1340 (1924), İstanbul 1926.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1926, Kısım II, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1927, Kısım II, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1928, Kısım II, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1929, Kısım II, Ankara 1930.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1930, Kısım II, Ankara 1931.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1931, Kısım I, Ankara 1932.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1932, Kısım I, Ankara 1933.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1933, Kısım I, Ankara 1934.

Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1339 (1923), İstanbul 1340.

Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1341 (1925), İstanbul 1928.

https://www.gumruk.com.tr/files/FasilNot/gumruk_tarife_cetveli_izahnamesi_fasil65.htm, Erişim Tarihi: 30.01.2021.

İmece, Mustafa Selim, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975.

İnan, Süleyman, **Atatürk Döneminin Entellektuel Bir Politikacısı Necip Ali Küçüka**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

İskilipli Atıf Efendi, **Frenk Mukallitliği ve Şapka**, Matbaa-ı Kader, İstanbul 1340.

“Kabak Tadı Verdi”, **Karagöz**, 5 Aralık 1925.

Karagöz, 16 Eylül 1925.

Karagöz, 23 Eylül 1925.

Karagöz, 26 Eylül 1925.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Panorama**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Kılıç, Selami, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 4, S 16, Ankara 1995, s.529-547.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018.

Moran, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Özcan, Burcu, **Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılâbı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

Resmî Gazete, S 1086, 7 Ocak 1929.

Resmî Gazete, S 168, 05.09.1925.

Sakal, Fahri, “Şapka İnkılabının Sosyal ve Ekonomik Yönü Destekler ve Köstekler”, **The Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume II/4, Fall 2007, s.1308-1319.

Sanayi Sayımı 1927, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.

“Şapka Hakkında”, **İkdam**, 27 Kasım 1927.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

TBMMZC, Dönem II, İçtima 3, C 19, 25.11.1341.

Toprak, Zafer, **Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Tunçay, Mete, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.11.1.0/111.6.18.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2./79.83.19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2./48.66.4. Ek:125-50.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/43.15.13.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/43.15.13. Ek:125-48.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/48.66.4.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT. 1648.134.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT. 120.11.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 3510.263239.

Vilayet Hususi İdareleri Varidat ve Mesarif İstatistiği 1925-1928, Ankara 1931.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Atatürk’ün Kastamonu Seyahati ve Şapka İnkılabı”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Kastamonu Valiliği Yayınları, Kastamonu 2001, s.13-20.

Yılmaz, Mehmet Serhat, “Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılâbı”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 13, S 1, s.223-232.

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

EKLER

Ek-1. 1923-1933 Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak hazırladığımız diğer tablolar

Tablo I: İthal edilen sair (diğer) şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	103,705	226,065	14,204	19,339	117,909	245,404	2,08
1926	49,157	104,295	14,128	12,256	63,285	116,551	1,84
1927	19,717	48,717	8,507	6,636	28,224	55,353	1,96
1928	14,310	36,218	18,874	24,887	33,184	61,106	1,85
1929	12,785	32,744	40,624	57,568	53,409	90,312	1,69

Tablo II: Panama hasırından şapkalar

	Adet	Lira	Ortalama İthal fiyatı: Lira
1925	422	1,744	4,13
1926	8,380	27,825	3,32
1927	13,123	60,842	4,63
1928	11,196	47,359	4,22
1929	6,956	24,940	3,58

Tablo II: İpekten şapkalar

	Adet	Lira	Ortalama İthal fiyatı: Lira
1925	562	5,555	9,88
1926	1,370	9,797	7,15
1927	2,185	8,477	3,87
1928	819	5,990	7,31
1929	1,961	6,034	3,07

Tablo IV: Taslak(filoş) şapka ithalatı

	Adet	Lira	Ortalama İthal fiyatı
1930	63,519	67,445	1,06
1931	73,133	58,734	0,73
1932	83,823	57,565	0,69
1933	107,696	58,717	0,54

Tablo V: Şapka ve saire imaline mahsus hasır

	Kilo	Lira	Ortalama İthal fiyatı
1930	4,580	12,100	2,64
1931	1,446	4,542	3,14
1932	661	7,656	11,58
1933	817	7,136	8,73

